

FASTIXIO E MORTE DUN PORTAESTANDARTE DO CARLISMO GALEGO. O CÓENGO CARDEAL FRANCISCO M.^a DE GOROSTIDI

ALFREDO COMESAÑA PAZ
Doutor en Historia Contemporánea
ORCID iD: <http://orcid.org/0000-0002-2489-194X>

Copyright: © 2019 CSIC. La edición electrónica de esta revista se distribuye bajo los términos de una licencia de uso y distribución *Creative Commons* Reconocimiento 4.0 Internacional (CC BY 4.0).

Cómo citar/Citation: Alfredo COMESAÑA PAZ, “Fastixio e morte dun portaestandarte do carlismo galego. O cóengo cardeal Francisco M.ª de Gorostidi”, *Cuadernos de Estudios Gallegos*, 66, núm. 132 (2019), págs. 315-345, <https://doi.org/10.3989/ceg.2019.132.10>

FASTIXIO E MORTE DUN PORTAESTANDARTE DO CARLISMO GALEGO. O CÓENGO CARDEAL FRANCISCO M.^a DE GOROSTIDI

RESUMO

Na Primeira Guerra Carlista un sector do clero galego identificado coa defensa do Trono, o Altar e a Lexitimidade loitou nas guerrillas carlistas. Entre eles sobresaie o cóengo cardeal Francisco María de Gorostidi. Este documento analiza a súa traxectoria vital dende os primeiros pasos na súa terra natal guipuscoana ata a súa chegada a Galicia, facendo fincapé nos traballos que fixo en prol dun dos proxectos de rebelión carlista máis salientable da guerra.

PALABRAS CLAVE: Carlismo, Primeira Guerra Carlista, Carlismo galego, Contrarrevolución, Represión liberal.

FASTIGIO Y MUERTE DE UN PORTAESTANDARTE DEL CARLISMO GALLEGO. EL CANÓNIGO CARDENAL FRANCISCO M.^a DE GOROSTIDI

RESUMEN

En la Primera Guerra Carlista un sector del clero gallego identificado con la defensa del Trono, el Altar y la Legitimidad luchó en las guerrillas carlistas. Entre ellos sobresale el canónigo cardenal Francisco María de Gorostidi. Este documento analiza su trayectoria vital desde los primeros pasos en su tierra natal guipuzcoana hasta su llegada a Galicia, incidiendo en los trabajos que hizo en favor de uno de los proyectos de rebelión carlista más destacado de la guerra.

PALABRAS CLAVE: Carlismo, Primera Guerra Carlista, Carlismo gallego, Guerrilla carlista, Contrarrevolución, Represión liberal.

FASTIGY AND DEATH OF A STANDARD-BEARER HOLDER OF GALICIAN CARLISM. THE CARDINAL CANON FRANCISCO M.^a DE GOROSTIDI

ABSTRACT

In the First Carlist War a sector of the Galician clergy identified with the defence of the Throne, Altar and Legitimacy fought in the Carlist guerrillas. Among them stands out the cardinal canon Francisco María de Gorostidi. This document analyses his life trajectory since the first steps in his basque homeland until his arrival in Galicia, focusing on the work he did in favour of one of the most outstanding carlist rebellion projects of the war.

KEY WORDS: Carlism, First Carlist War, Galician carlism, Counter-revolution, Liberal repression.

A Primeira Guerra Carlista (1833-1840) concibiuse pola hoste de don Carlos, entre outros enfoques, como o primordio dunha cruzada, unha guerra de relixión defensiva, na que a fe católica precisaba protexerse da agresión anticlerical do liberalismo. O perigo apenas ficara latente décadas atrás coa invasión napoleónica contra a que a mobilización de amplos sectores do clero español foi máis alá da prédica. De xeito que moitos relixiosos, imbuídos do milenarismo xurdido no troco de século e convertidos en *milites Christi*, ingresaron nas guerrillas que agromaban en España. Rematada a Guerra de Independencia, coa volta de Fernando VII en 1814 e ata a súa morte, o noso país foi escenario dunha xorda loita de poder entre liberais e realistas –partidarios da Vella Orde– con todos os matices de carácter ideolóxico en cada grupo. Unha lea que tivo episodios de confrontación civil na que, de novo, non poucos relixiosos retomaron as armas nas partidas realistas que combatían aos liberais.

O pasamento de Fernando VII e a reclamación da coroa polo seu irmán don Carlos María Isidro –Carlos V de Borbón que contou co apoio dun sector dos realistas que pasarán a coñecerse como carlistas ou lexitimistas– xa que o rei finado impuxo unha nova lei sucesoria que desprazaba a don Carlos e deixaba a sucesión en favor da súa filla, Isabel II –que dispuxo do apoio de liberais e realistas transaccionais que pasarán a coñecerse como liberais, isabelinos ou cristinos– provocou o estoupido da Primeira Guerra Carlista en 1833¹. É así como a díade Trono e Altar –lexitimidade e relixión– conformaron a base ideolóxica do primeiro carlismo co que moitos relixiosos de toda condición fixeron causa común. Neste senso, boa parte do cabido compostelá identificouse coa bandeira de Carlos V; entre eles salientou un afouto cóengo cardeal, Francisco María de Gorostidi, tamén coñecido como o coronel cardeal. A traxectoria deste senlleiro portaestandarte do carlismo galego, máis alá do eido prosopográfico; o seu papel contextualizado no malogrado proxecto lexitimista para acadar unha

¹ Unha lea dinástica e ideolóxica que xa era anterior á morte de Fernando VII na que liberais e realistas foron posicionándose en torno ás figuras de don Carlos e a filla primoxénita do rei. Antonio Manuel MORAL RONCAL, *Carlos V de Borbón*, San Sebastián de los Reyes, Actas, 1999 (Colección Luis Hernando de Larrañendi. Actas historia, 11), páx. 207 e seguintes.

revolta xeneralizada en 1835 –se cadra unha das máis ambiciosas– que provocase un envorco decisivo no curso da guerra en Galicia; os nexos coa corte de don Carlos e con Portugal ou a vaga represiva desatada polas autoridades liberais son algúns dos aspectos obxecto da análise das liñas que seguen nas que se aporta información arquivística inédita que complementa a achega de traballos previos². Deste xeito, o presente estudo afonda no rol que desenvolveu Gorostidi (máis aló de xefe guerrilleiro) na historia do carlismo galego, converténdose nunha peza clave da dirección da hoste galega de don Carlos nos primeiros anos da Primeira Guerra Carlista.

O PORTAESTANDARTE DO TRONO E DO ALTAR DE ALBÍSTUR

O xove Francisco María de Gorostidi, fillo da casa nobre solar de Igaran na vila de Albístur, incorporouse en 1810 como voluntario ao Primeiro Batallón de Guipúscoa na Guerra de Independencia *conduciéndose con la mayor honradez, entusiasmo y valor en defensa de S. M.* o que lle valeu o ascenso a tenente da 4ª Compañía do Terceiro Batallón de Guipúscoa. Ao rematar a guerra fixo estudos eclesiásticos nos reais seminarios de Pamplona e Vergara e, en 1817, xa é presbítero beneficiado de Anoeta³. Durante o Trienio Liberal, a experiencia e sona de Gorostidi na loita contra o invasor francés fixo que, en xuño de 1822, o presbítero beneficiado de Beizama Francisco José de Eceiza e o cirurxián da mesma localidade Francisco Ignacio de Gorostegui (residentes todos eles en Albístur⁴) propuxeran a Gorostidi dirixir aos realistas guipuscoanos na loita contra o goberno constitucional *en defensa de la Religión, del Rey y de los fueros de esta Provincia*⁵. O crego albizurtarra aceptou, mais a rápida reacción das autoridades liberais provocou que, dos centenaes de mozos (non dos mozos) comprometidos, sé nove voluntarios acudisen á chamada ao alzamento. Con todo, Gorostidi, lonxe de desistir, actuou con enerxía e axiña sextuplicou o número de efectivos da súa pequena partida guerrilleira inicial⁶.

² Entre outros autores que abordan a figura de Gorostidi dende diversos enfoques, atopamos a Xosé Ramón Barreiro Fernández, María Jesusa Fernández Bascuas ou José Manuel Bértolo Ballesteros.

³ Exposición de Francisco Mª Gorostidi a Fernando VII para obter o diploma correspondente á Cruz de Fidelidad Militar de primeira clase, 1829. ARCHIVO GENERAL MILITAR DE SEGOVIA (en adiante AGMS), Sección 1^a, G-3779.

⁴ Félix LLANOS ARAMBURU, *El Trienio Liberal en Guipúzcoa (1820-1823)*, San Sebastián, Universidad de Deusto, 1998 (Cuadernos Universitarios Departamento de Historia, 13), páx. 395.

⁵ Joaquín de ARRILLAGA, et al., *Relación histórica de las operaciones militares del cuerpo de guipuzcoanos realistas acaudillados por el presbítero coronel D. Francisco María de Gorostidi desde su formación en defensa de su Religión y su Rey hasta la suspirada libertad de S. M. y su Real Familia*, San Sebastián, Imprenta de Ignacio Ramón Baroja, 1824, páx. 3.

⁶ Id., páx. 6.

A pesar dos atrancos⁷, o bo facer na dirección da súa facción fixo que, o 24 de agosto de 1822, sexa vogal por Guipúscoa na Xunta Governativa Superior das Provincias Vascongadas (tendo como superiores a militares que, anos despois, gañarán sona na Primeira Guerra Carlista, caso de Vicente Quesada ou Guergué) e o 29 de novembro de 1822 o marqués de Mataflorida, en calidade de presidente da Rexencia de Urxel, asinaba en Llivia o seu ascenso a tenente coronel de infantaría⁸. En marzo de 1823, *el apóstata cura Gorostidi*⁹ pasaba a Francia con cincocentos mozos para formar un segundo batallón guipuscoano e incorporalos ás tropas da Santa Alianza que agardaban para entrar en España e derrubar ao goberno liberal¹⁰. De volta a súa terra, formando parte da vangarda das forzas francesas, o primeiro batallón de Gorostidi acompañou a Quesada na entrada dos realistas en Bilbao o 12 de abril e logo pasou a Guipúscoa onde colaborou no bloqueo de San Sebastián.

Coa vitoria realista e a derrota liberal, o recoñecemento rexio aos seus servizos chegou en 1825¹¹ cunha prezada coenxía na catedral de Santiago de Compostela¹² que aparellaba a dignidade do cardealado –cargo estatuído polo bispo Xelmírez no século XII para sete cardeais presbíteros administradores dos oficios da Misa no altar da catedral baixo os auspicios do papa Pascual II¹³–. Aínda que a súa dignidade non tivese de facto unha xurisdición sobre un gran número de cregos, sen dúbida, desempeñar en exclusiva o oficio eucarístico na ara da catedral da “Terceira Xerusalén” da cristiandade –soamente un bispo ou un legado da Igrexa de Roma tiñan igual dereito– supoñía o xusto recoñecemento aos seus servizos. Unha gratitude real que Fernando VII acrecentou coa concesión da prestixiosa Cruz de la Fidelidad Militar en 1829 a petición do cóengo cardeal¹⁴. Todo fixo que, na súa nova terra de acollida, agromara no relixioso vasco unha lealdade

⁷ LLANOS ARAMBURU, *El Trienio...*, páx. 402 e seguintes.

⁸ AGMS, Sección 1ª, G-3779.

⁹ Acotío, na prensa liberal aparecían adxectivos desprezativos desta natureza para referirse a Gorostidi e outros cregos alzados en armas contra o goberno do Trienio: *Diario Constitucional y Mercantil de Palma*, 15 (15-10-1822), páx. 1; *Diario Constitucional y Mercantil de Barcelona*, 344 (10-12-1822 y 15-01-1823), páx. 2.

¹⁰ En base a documentos procedentes das autoridades liberais e realistas, Félix Llanos afirma que este segundo continxente de mozos eran recrutados forzosos. LLANOS ARAMBURU, *El Trienio...*, páx. 482 e 483.

¹¹ ARCHIVO HISTÓRICO DIOCESANO SANTIAGO DE COMPOSTELA (en adiante AHDS), Fondo General, Serie Guerras, 1834-1869, Signatura 495. Oficio do Arcebispo de Santiago ó Ministerio de Gracia e Xustiza de España, Santiago, 18 de febreiro de 1834.

¹² José Antonio VÁZQUEZ VILANOVA, *Clero y sociedad en la Compostela del siglo XIX*, Santiago de Compostela, Instituto Padre Sarmiento de Estudios Gallegos, CSIC, 2004 (Anejos de Cuadernos de Estudios Gallegos, 23), páx. 75.

¹³ Paulino PEDRET CASADO, “Los Canónigos Cardenales de Santiago”, *Anuario de Historia del Derecho Español*, 19 (1948-1949), páx. 591.

¹⁴ AGMS, Sección 1ª, G-3779.

aínda máis aceirada e inquebrantábel ao Trono e Altar materializada na asunción do posto de capelán dos Voluntarios Realistas de Santiago¹⁵.

PRIMEIROS PASOS NA CLANDESTINIDADE

Ao reventar a Primeira Guerra Carlista¹⁶, en Galicia tamén agromaron guerrillas que loitaban pola bandeira de Carlos V contra a súa sobriña, a raíña Isabel II. Xa en xaneiro de 1834 o capitán xeneral de Galicia, Pablo Morillo, conde de Cartaxena, aconsellaba ao ministro de Graza e Xustiza Nicolás María Garelli o traslado de sete cóngos das catedrais de Santiago, Ourense e Mondoñedo polas súas simpatías carlistas¹⁷. Entre eles estaba Gorostidi, sospeitoso de colaborar co xefe guerrilleiro Antonio María López. A comezos de febreiro, Garelli advertía ao arcebispo Rafael de Vélez do proceder de dous cóngos santiagueses –Manuel Chantre y Torre e Francisco María Gorostidi– xa que logo *influyeron e influyen de manera secreta e indirecta contra la tranquilidad de ese país y sumisión al gobierno*¹⁸. Pese as explicacións tranquilizadoras do arcebispo, Morillo resolveu, en abril de 1834, enviar fóra de Santiago aos anteditos relixiosos, mais a orde de traslado contra Gorostidi non foi posible executala. Cando dous celadores foron á catedral na súa busca o cóngo cardeal pediulles que lle permitiran cambiarse de roupa nunha sancristía e aproveitou a ocasión para fuxir. O alporizado gobernador militar de Santiago sospeitou que na sancristía había unha pasaxe oculta ata o pazo arcebispal. Porén, logo de falar con Vélez e verificar xuntos que non había tal comunicación entre ambos edificios, o oficial asumiu que Gorostidi fuxira burlando a vixilancia dos celadores ou agochárase nela para logo saír da catedral¹⁹.

¹⁵ Xosé Ramón BARREIRO FERNÁNDEZ, *O carlismo galego*, Ames, Laivento, 2008, páx. 86.

¹⁶ Son moitos os traballos que analizan este intre salientando, entre outros, os de Antonio PIRALA, *Historia de la Guerra Civil y de los partidos liberal y carlista*, vol. I, Madrid, Imprenta del Crédito Comercial, 1868; Alfonso BULLÓN DE MENDOZA, *La Primera Guerra Carlista*, Madrid, Actas, 1992; Melchor FERRER; DOMINGO TEJERA Y JOSÉ F. ACEDO, *Historia del Tradicionalismo*, vol. III, Sevilla, Ediciones Trajano, 1943.

¹⁷ ARQUIVO HISTÓRICO UNIVERSITARIO SANTIAGO DE COMPOSTELA, Fondo Castroviejo Blanco-Cicerón, Capitania General de Galicia, (en adiante AHUS, FCBC, CGG). Oficio reservado, el Capitán General de Galicia al Excmo. Señor Secretario de Estado y del Despacho de la Guerra, 20 de diciembre de 1834. Correspondencia 1834, Expediente sobre la conspiración intentada en la ciudad de Orense por los estudiantes en el que se halla comprendido como principal motor el catedrático don Francisco Teodoro Mosquera y don Juan Varela, Arcediano de Sarria, 12 de diciembre de 1834.

¹⁸ AHDS, Fondo General, Serie Guerras, 1834-1869, Signatura 495. Oficio Ministerio de Gracia y Justicia de España al Sr. Arzobispo de Santiago, Madrid, 12 de febrero de 1834.

¹⁹ AHDS, Fondo General, Serie Guerras, 1834-1869, Signatura 495. Oficio Arzobispo de Santiago al Secretario de Estado y del Despacho, Pontevedra 27 de abril de 1834.

O relixioso pasou a Portugal onde estivo un mes en Peneda²⁰ e mantivo contacto, directo ou indirecto, con Carlos V ou cos seus conselleiros xa que nese tempo –abril e maio de 1834– o soberano carlino estaba exiliado no reino veciño e tentaba entrar en España, entre outras vías pola fronteira galaico-portuguesa²¹, para sumarse á guerra que libraba a súa hoste en solo patrio. Á beira dun mes, o cóengo cardeal volveu, ás agachadas, a Galicia. Estivo de acó para aló, decotío agochado nos domicilios de partidarios de don Carlos (o médico Delgado de Mourentán, parroquia de Arbo; Andrés Rodríguez, cura de Arca, preto da Estrada; Francisco Tallón, cura de Santo Estevo de Oca...). Boa parte desta etapa na clandestinidade –por máis de 6 meses– Gorostidi viviu na zona de Arbo –nas vivendas, entre outros, do citado médico Delgado ou do alcumado Pencas²²–. Mesmo arriscouse a pasar algunha tempada na súa tenencia de Costa na parroquia de San Mamede de Ribadulla do municipio de Vedra²³ e volveu, de incógnito, a Santiago onde residiu unha quincena.

Nese ano que precedeu ao seu alzamento en armas as súas angueiras centráronse na organización dunha rebelión carlista xeneralizada en Galicia. Por tal razón, podemos focalizar a presenza do relixioso guipuscoano en tres áreas: Arbo e outros municipios da bisbarra do Condado como área loxística subministradora de armas e municións procedentes de Portugal; Santiago de Compostela e a súa contorna como centro reitor e fornecedor de cartos e, ao fin, a área de Cotobade onde o cóengo, revivindo os seus tempos de coronel realista albizturra, levaría a súa propia facción guerrilleira co obxectivo de coaduxuar á rebelión proxectada. O rol da capital histórica do antigo Reino de Galicia na devecida gran insurrección carlista foi a razón pola que o coronel cardeal arriscouse a regresar clandestinamente á cidade do Apóstolo en setembro de 1834, atopando acubillo no Colexio de San Xerome. O obxectivo *era conseguir algún auxilio para él y la facción, pero nada consiguió*²⁴. É moi probable que esta afirmación, recollida horas antes de morrer fusilado, fose certa a medias pois o relixioso tamén confesou

²⁰ AHUS, FCBC, CGG, Mazo 1835, carpeta núm. 208, Orden público, fusilamiento de Gorostidi. Extracto da declaración de D. Francisco María Gorostidi, caudillo fusilado en esta ciudad en 16 del actual, 6ª pregunta.

²¹ MORAL RONCAL, *Carlos V...*, páx. 248 e seguintes; Alfredo COMESAÑA PAZ, “Armas inglesas para don Carlos: el incidente de la Express Packet”, *Hispania*, 78/260 (2018), páxs. 734 e seguintes.

²² AHUS, FCBC, CGG, procesos 1835, proceso núm. 188. Causa formada de oficio y por comisión del Sr. Subdelegado de Policía de Tuy sobre haberse transportado cargas de cartuchos de Portugal para los facciosos por la Barca de Mourentán. Informe averiguaciones de Tiburcio Cea, revisador de Salvatierra de Miño, 10 de julio de 1835.

²³ AHUS, FCBC, CGG, Mazo 1835, carpeta núm. 208, Orden público, fusilamiento de Gorostidi. Extracto de la declaración de D. Francisco María Gorostidi, caudillo fusilado en esta ciudad en 16 del actual, 6ª pregunta.

²⁴ AHUS, FCBC, CGG, procesos 1836, proceso núm. 192. Pieza contra D. Manuel del Río Mondragón. Causa gorostidiana, pregunta 16, páx. 21.

que, namentres estivo en Santiago, tan só tivo trato cun avogado apelidado Rivera, natural da Cañiza, aínda que pensaba que residía en Madrid.

Este dato é fundamental pois coñecemos o sobresaínte papel que Manuel Rivera tivo nos plans do carlismo para a eclosión da rebelión que ía rebentar meses despois. Manuel Rivera Salgado procedía dunha familia fervorosa defensora do Trono e o Altar da cañicense Santa Cristina de Valeixe. O pai, José Rivera, era un home de leis que xa amosara as súas credenciais no reinado de Fernando VII; outro tanto pasaba con Manuel Rivera que, sendo estudante de Dereito, alistouse no corpo de Voluntarios Realistas onde prestou valiosos servizos como recrutador e informante²⁵. Non é un segredo que, co estoupido da Primeira Guerra Carlista, a familia Rivera tomou partido pola causa de Carlos V como tampouco que Santa Cristina de Valeixe foi un dos puntos loxísticos no tráfico de armas que, procedente de Portugal, fornecía ás faccións galegas –entre elas a de Gorostidi– ou que un irmán de Manuel Rivera, o presbítero Enrique Rivera, estivo implicado na conxura tecida polo coronel cardeal e moito menos que Manuel, ao residir fóra de Galicia, carteábase cos seus ocultando a súa identidade e viaxaba de xeito clandestino a súa terra, servindo de nexo entre a alta xerarquía do carlismo galego e os conselleiros de Carlos V. Polo tanto, o contacto que Gorostidi mantivo con Rivera na súa estada en Santiago non debeu ser nin moito menos irrelevante.

Logo dun par de semanas, o eclesiástico abandonou a cidade do Sar. Emporiso, residiu puntualmente na referida tenencia de Costa, preto de Santiago e menos exposta, co fin revistarse, entre outros, co afamado xefe guerrilleiro da bisbarra Antonio María López nun monte próximo de Santaia de Arca no concello de O Pino²⁶. Asemade, traballou estreitamente con Francisco Losada Somoza, outra figura capital na planificación da conxura que, ao igual que Manuel Rivera, tamén servía de enlace co Estado Maior de Carlos V. Losada era un procurador galego residente en Madrid²⁷ e con mansión ordinaria en Trasdeza. Nomeado Comisionado Rexio para Galicia, estaba baixo a dependencia dunha Xunta Reservada coa principal misión do fomento das faccións carlistas galaicas e tiña relación co militar carlista galego marqués de Bóveda de Limia. Segundo declarou Gorostidi, o Comisionado Rexio Losada entregoulle o plan, as proclamas, a copia dunha

²⁵ AHUS, FCBC, CGG, procesos 1835, proceso núm. 189. Causa formada de oficio al licenciado D. Jose Rivera y Salgado, vecino de la parroquia de Santa Cristina de Valeije, sobre cartas sospechosas y subversivas interceptadas en el correo de la Cañiza y correspondencia aprehendida con varios papeles sediciosos en Santiago en la celda de la Madre Vicenta Varela del Convento de la Enseñanza del Licenciado D. Manuel Rivera hijo del D. José.

²⁶ AHUS, FCBC, CGG, procesos 1836, proceso núm. 192. Pieza contra D. Manuel del Río Mondragón. Causa gorostidiana. Preguntas núm. 11, 12 e 13, declaración dada por Gorostidi antes de ser fusilado.

²⁷ *Diario de avisos de Madrid* (01-07-1827), páx. 1.451.

carta de Carlos V dirixida a Wellington e demais papeis impresos necesarios para a insurrección²⁸.

Para rematar coa xeografía dos traballos desenvolvidos polo cóengo en prol da insurrección, o terceiro foco de relevancia foi a área de Cotobade. Alí xulgou Gorostidi que se daban as condicións óptimas para levantar a súa propia facción guerrilleira de xeito que, dando un paso máis aló dos axentes lexitimistas que cinguían a súa participación á planificación, o coronel cardeal quixo loitar en primeira liña afogueirando o lume da revolta. E precisamente este será o escenario que porá punto final a súa azarosa vida como portaestandarte do Trono e o Altar.

TEMPOS DE REBELIÓN

En 1835 chegou o intre de pasar dos plans aos feitos xa que logo os preparativos de Gorostidi e Francisco Losada Somoza comezaron a frutificar. E non só en Galicia. Tamén na afastada corte de Carlos V tomáronse decisións cruciais nas que Manuel Rivera Salgado xogou un papel primordial para persuadir aos conselleiros do soberano lexitimista, remitindo unha exposición na que suxería nomes e medios para garantir o éxito da arelada rebelión galaica²⁹. A proposta cristalizou nunha serie de decretos, asinados polo rei o 22 de xaneiro de 1835 en Gollano³⁰, cuxo contido da idea da importancia que tivo na corte carlista vigorizar a guerra en Galicia. En primeiro lugar, no plano militar, nomeouse a Vicente González Moreno, mando de confianza e prestixio, como xefe militar que contaría, entre outros, coa cooperación do oficial lexitimista francés Emmanuel Clabat du Chillou, barón de Kerveno. Clabat, logo do destronamento de Carlos X de Francia, chegara a Portugal para poñerse ao servizo do rei don Miguel na guerra contra os liberais; coa derrota do monarca tradicionalista luso, o oficial francés ofreceu a súa espada a don Carlos³¹. A súa misión no alzamento galaico consistía en dirixir os preparativos militares sobre o terreo entre os que salientaba a planificación dunha ousada evasión de centenas de presos carlistas, confinados en barcos-prisión no lisboeta esteiro do Texo, que se desprazarían a Galicia para engrosar ás hostes

²⁸ AHUS, FCBC, CGG, Mazo 1835, carpeta núm. 208, Orden público, fusilamiento de Gorostidi. Oficio reservado del Comandante General de Santiago Francisco Sanjuanena al CGG, Santiago, 18 de mayo de 1835.

²⁹ Antonio PIRALA, *Historia de la Guerra Civil y de los partidos liberal y carlista*, vol. I, Madrid, Imprenta del Crédito Comercial, 1868, páx. 73.

³⁰ Melchor FERRER; DOMINGO TEJERA Y JOSÉ F. ACEDO, *Historia del Tradicionalismo*, vol. VII, Sevilla, Ediciones Trajano, 1943, páx. 284.

³¹ BARÓN DE LOS VALLES, *Un capítulo de la Historia de Carlos V*, Madrid, Actas, 1991, páx. 114.

de Carlos V³². Gorostidi sería o lugartenente e principal enlace de Clabat du Chillou en Galicia.

En segundo lugar estaba o problemático financiamento. A execución do proxecto precisaba de moitos cartos que o tesouro carlista non tiña. Por iso Carlos V, tamén o 2 de xaneiro, asinou outro decreto, redactado en francés, que autorizaba ao lexitimista galo Léonard de Bannes Gardonne a xestionar un empréstito de dous millóns de francos cun xuro do 5% a liquidar aos seis meses da entronización de don Carlos e garantidos, entre outros, cos dereitos das aduanas de Cádiz e A Coruña³³.

En terceiro lugar, un vector esencial era compoñer en Galicia unha estrutura de poder centralizada que artellase a insurrección que estaba a piques de estourar. Con ese obxectivo, o ministro interino de Estado, Carlos Cruz Mayor³⁴, expediu ao arcebispo Rafael de Vélez un decreto, asinado polo soberano carlino en Zúñiga o 26 de marzo de 1835, que ordenaba a constitución dunha Xunta Governativa, presidida polo arcebispo compostelán e composta por 5 vogais de recoñecido prestixio: o tenente xeneral Pedro Legallois Grimarest y Oller (desterrado na Coruña polas autoridades isabelinas); o mariscal de campo marqués de Bóveda de Limia; Juan Martínez Villaverde (un dos principais xefes guerrilleiros galegos coñecido tamén como o arcediogo de Melide ou o cura de Freixo); o xuíz lucense Ramón Pedrosa Andrade e o miñorano ministro togado José Arias Teijeiro Correa. Aínda que Gorostidi non formaba parte desta Xunta Governativa o seu papel era esencial xa que a viabilidade da conflagración planeada non sería posible sen o seu concurso. Se cadra, que non foran militares galegos os chamados a desenvolver tan delicada misión podería levar á errada análise de que Galicia non era terra de carlistas. Todo o contrario. Galicia era terra de carlistas, porén non de oficiais afoutos de contrastada capacidade organizativa para arriscarse a asumir a consolidación e dirección da gran forza que se prevía formar polos galegos que xa estaban nas guerrillas máis os que acudisen ao berro de rebelión xeneralizada xunto ós centenaes de presos –moitos procedentes da selecta Guardia Real, doutros corpos do exército ou ex-voluntarios realistas– que chegarían dos barcos-prisión de Lisboa. En troques, os xefes guerrilleiros galegos de máis peso como Antonio María López ou Juan Martínez Villaverde xulgaban máis axeitado cingirse á guerra de guerrillas –e vendo o resultado final da insurrección que nos ocupa quizabes non lles faltaba razón– contra o aparato de Estado, incluído o exército, controlado polos liberais.

³² Alfredo COMESAÑA PAZ, “Gesta y tragedia. Carlistas cautivos en los pontones de Lisboa”, *Aportes. Revista de Historia Contemporánea*, vol. 33, 96 (2018), páxs. 202-203.

³³ PIRALA, *Historia de la Guerra Civil...*, páx. 73.

³⁴ José Ramón URQUIJO GOITIA, *Gobiernos y ministros españoles en la edad contemporánea*, Madrid, Consejo Superior de Investigaciones Científicas, 2008, páx. 154.

Por outra banda, tamén nos primeiros meses de 1835, Gorostidi e Losada deron un pulo decisivo en clave galega ós preparativos insurreccionais, redactando na reitoral de Oca³⁵ e en Arca³⁶ diversos oficios para ultimar detalles. A primeira vista, o resultado final do sempre traballoso proceso de apalabrar apoios non foi unha minucia. Entre os comprometidos había militares en activo e retirados, antigos oficiais de Voluntarios Realistas, relixiosos, comerciantes,...³⁷ cadaquén coa súa achega (empuñar as armas, recrutar adeptos, aportar cartos, agochar armas e municións,...). Na extensa nómina destacaban, no eido castrense, o brigadier Juan Villanueva –contactado polo Comisionado Rexio para poñerse á fronte de todas as faccións– e na alta xerarquía eclesiástica, o arcebispo Rafael de Vélez, boa parte do cabido compostelá e Ramón Vázquez de San Antonio, Pai Presidente das Madres Mercedarias. Mesmo o cóengo cardeal recoñeceu, antes de ser posto en capela, que o Comisionado Rexio remitiu oficios ao arcebispo, ao deán e ao maxistral para solicitar axuda para a insurrección³⁸. En verdade, non tiña senso negar o evidente xa que na equipaxe aprehendida de Gorostidi acharon abondosa correspondencia que este mantiña, usando nomes falsos como Miguel Lagarto ou Miguel Sagunto, na que hai dous oficios, redactados por Francisco Losada, con parágrafos reveladores³⁹. O primeiro, do 4 de xaneiro de 1835, tiña como destinatario ao propio Gorostidi:

De la misma manera remito a V. I. copia de los oficios dirigidos al M. R. Arzobispo, a los señores Deán y Magistral de la Santa Iglesia catedral, y al R. Padre Presidente de las Madres Mercedarias, cuyo resultado avisaré a V. S con la debida anticipación.

O segundo oficio, dirixido a Rafael de Vélez, aínda era máis comprometedor:

Avisado por su corresponsal en Santiago, traje la dirección a Padrón con el objeto de entrevistarme con V. E. antes de tocar con aquel pueblo; pero reflexionando mejor, quise evitar todo perjuicio a la

³⁵ AHUS, FCBC, CGG, procesos 1836, proceso núm. 192. Pieza contra D. Manuel del Río Mondragón. Causa gorostidiana. Pregunta núm. 18, declaración dada por Gorostidi antes de ser fusilado.

³⁶ AHUS, FCBC, CGG, procesos 1836, proceso núm. 193. Pieza Causa gorostidiana contra D. Ramón Malpica, canónigo, y don Juan Pedro Romero, magistral.

³⁷ V. Táboa 1 no Apéndice documental núm. 1.

³⁸ AHUS, FCBC, CGG, Mazo 1835, carpeta núm. 208, Orden público, fusilamiento de Gorostidi. Oficio reservado del Comandante General de Santiago Francisco Sanjuanena al CGG, Santiago, 18 de mayo de 1835. Extracto de la declaración de D. Francisco María Gorostidi, caudillo fusilado en esta ciudad en 16 del actual, pregunta núm. 14ª.

³⁹ AHUS, FCBC, CGG, procesos 1836, proceso núm. 164. Causa Gorostidiana contra D. Ramón Vázquez, Presidente del convento de Madres Mercedarias de la ciudad de Santiago, acusado de delito de infidencia.

persona de V. E., no dudando entonces presentarme en la celda del R. Padre Presidente de las Madres Mercedarias, con quien y otros sujetos se discutió largamente el modo de cooperar a la grandiosa obra del Monarca.

Tirando do fío, o comandante militar de Santiago, Francisco Sanjuanena, obtivo confesións da implicación de moitos relixiosos e os seus empregados coa conxura carlista –claro está, non todas probadas de xeito concluínte–. Así, catro guerrilleiros da partida de Gorostidi –Francisco Midón, Andrés Midón, Juan Varela e José Goyanes– confesaron, denantes de ser fusilados, que Antonio López, sancristán das Madres Conventuales de la Enseñanza, recrutounos; o dominico Frei Manuel Rodríguez Seoane ditou unha listaxe de conxurados para integrarse na guerrilla entre os que figuraba o oficial do Resguardo de Santiago Manuel López Falcón, engadindo que Ramón Vázquez de San Antonio proporcionaría cartos para a facción; o cura de Arca, Andrés Díaz y Rodríguez, afirmou que Gorostidi reveloulle que os encargados do recrutamento en Santiago eran o secretario do arcebispo Ventura Castañeda e Ramón Vázquez de San Antonio⁴⁰; o cóengo Ramón Malpica⁴¹ e Gregorio Sabando⁴², arcediigo de Luou, carteábanse, baixo identidade falsa, con Gorostidi; incriminaron ao maxistral Juan Pedro Romero cando atoparon a Gorostidi un oficio, datado en Arca o 3 de xaneiro de 1835, do Comisionado Rexio Losada dirixido a Romero⁴³... Os nomes achados nos papeis de Gorostidi só serían os máis senlleiros⁴⁴.

Alén da tarefa de recrutamento, o coronel cardeal traballou no artellamento dunha rede loxística para o fornecemento de armas e municións traídas de Portugal

⁴⁰ AHUS, FCBC, CGG, procesos 1836, proceso núm. 164. Causa Gorostidiana contra D. Ramón Vázquez, Presidente del convento de Madres Mercedarias de la ciudad de Santiago, acusado de delito de infidencia.

⁴¹ A pesar das razóns expostas por Malpica de que o tema da relación epistolar con Gorostidi era a adxudicación dunha vigairía en Codeseda a un coñecido do coronel cóengo, algún parágrafo da correspondencia non deixaba de levantar sospeitas: *En cuanto al asunto pendiente vuelvo a escribir al amigo que usted sabe, mediante no haber tenido contestación, y del resultado daré aviso cuando me conteste a otra que le dirijo, e ínterin no hay que moverse ni exponerse.* AHUS, FCBC, CGG, procesos 1836, proceso núm. 193. Pieza Causa gorostidiana contra D. Ramón Malpica, canónigo, y don Juan Pedro Romero, magistral.

⁴² AHUS, FCBC, CGG, procesos 1836, proceso núm. 192. Pieza contra D. Manuel del Río Mondragón. Causa gorostidiana. Nunha carpeta incautada ao cóengo cardeal, sinalada coa letra Y, apareceron papeis cos nomes de Sabando, Puga, cura de Meis, Goyanes, Ramos Estévez, Rivadulla e dous anónimos. Entre os documentos hai unha carta, do 24 de diciembre de 1834, asinada coas iniciais G. S. que Gorostidi recoñeceu ser de Gregorio Sabando, o seu contido demostra a súa implicación na rebelión pois, entre outras cousas, *no ignoraba que Gorostidi usaba el nombre supuesto de Miguel Sagunto* para cartearse cos comprometidos.

⁴³ AHUS, FCBC, CGG, procesos 1836, proceso núm. 193. Pieza Causa gorostidiana contra D. Ramón Malpica, canónigo, y don Juan Pedro Romero, magistral.

⁴⁴ Xosé Ramón Barreiro refire que, nun relato, Francisco Vilarinho calculaba que a cifra total dos comprometidos chegaría a uns 3.000, BARREIRO FERNÁNDEZ, *O carlismo...*, pág. 87.

coa colaboración de miguelistas. Unha tarefa que, nos primeiros meses de 1835, amosa un salientable dinamismo conforme vai achegándose o inicio da insurrección. Por exemplo, o alcalde da Cañiza denunciou ás autoridades o transporte furtivo de pólvora dende Portugal pola barca de Mourentán na noite do 4 de abril de 1835⁴⁵. A denuncia foi confirmada polo rexedor de Crecente que aseguraba que era un feito cotiá o vadeo do Miño por Mourentán para introducir pólvora e armamento destinados ás faccións carlistas. A través dunha extensa rede de colaboradores foi posible estender polo sur e centro de Galicia gran número acubillos para subministrar material de guerra e cartos ás faccións existentes e as que estaba previsto que se alzarán segundo o convido. Así, o relixioso vasco recoñeceu que dende Santiago mandáronse vinte armas á partida de López e outras trinta a un destinatario descoñecido pois ían da man de Francisco Losada que era o que tiña relación con todos os axentes⁴⁶. Un deles era Francisco Tallón y Tejo, ecónomo de Oca, que na súa reitoral agochaba unhas 30 armas, pero había moitos máis. En Mourentán o médico Delgado e o seu irmán terían outras 12 armas; en Ourense, aínda que ignoraba o lugar, había máis de 100 armas das que podía dar razón o subtenente Manuel Puga; en Santa Cristina de Valeixe, na casa de José Rivera Salgado, o seu fillo Enrique —en contacto con Antonio Lasquíbar, sobriño de Gorostidi— tería de 3.000 a 4.000 cartuchos; nun pobo a media légoa de Deza, tres cargas de municións; na casa de José Miguel Vieites de Arbo, dez arrobas de pólvora; un tal Adán, pai dun dos guerrilleiros do coronel cardeal, ocultaría nun pobo de Cotobade un caixón de cartuchos⁴⁷; cando as autoridades atoparon un depósito con 7 fusís e demais material de guerra, incriminaron ao capitán graduado e axudante maior de infantaría Francisco Javier Martínez, Eugenio Soto, Juan Antonio Alonso, Juan e Agustín Silva e Manuel Giráldez, todos residentes na área de Baiona⁴⁸ ...

O subministro de armas foi a razón de peso da presenza de Francisco María de Gorostidi na bisbarra da Paradanta —ao parecer con frecuentes viaxes a Vigo—. Segundo a declaración do labrego arbense Manuel Rodríguez⁴⁹, Joaquín Puga⁵⁰

⁴⁵ AHUS, FCBC, CGG, procesos 1835, proceso núm. 188. Causa formada de oficio y por comisión del Sr. Subdelegado de Policía de Tuy sobre haberse transportado cargas de cartuchos de Portugal para los facciosos por la Barca de Mourentán.

⁴⁶ AHUS, FCBC, CGG, Mazo 1835, carpeta núm. 208, Orden público, fusilamiento de Gorostidi. Extracto declaración Gorostidi, pregunta núm. 9.

⁴⁷ Íd., preguntas núms. 9 e 11.

⁴⁸ AHUS, FCBC, CGG, Carpeta núm. 213, Causa Gorostidi, 1837.

⁴⁹ AHUS, FCBC, CGG, procesos 1835, proceso núm. 188. Causa formada de oficio y por comisión del Sr. Subdelegado de Policía de Tuy sobre haberse transportado cargas de cartuchos de Portugal para los facciosos por la Barca de Mourentán. Declaración de Manuel Rodríguez, labrego veciño de San Sebastián de Cabeiras.

⁵⁰ Xaquín Puga era morgado do Couto, descrito por Manuel Rodríguez, como un home duns 40 anos, alto, pelo dourado, ollos castaños, faciana fraca, cor boa, marcas de variola. Ademais Puga fora realista e ves-

e o seu cuñado Juan Manuel Pérez, alcumado o do Cura, pasaran 13 cargas de municións e pólvora pola barca de Mourentán entre finais de febreiro e comezos de marzo de 1835. Manuel aseguraba que dispoñía desa información xa que Joaquín e Juan Manuel foran a súa casa para pedirlle que participase no transporte do alixo coas súas mulas ata o lugar cotobadés da Graña posto que as cabalerías dos carlistas non abundaban. Manuel non quixo riscos e rexeitou os 50 reais ofrecidos polo servizo polo que tres cargas quedaron agochadas en casas de Arbo. Emporiso, outros veciños, como Puga e Pérez, non dubidaron en colaborar no traslado. E non só iso. Tampouco vacilaron en enfrontarse aos carabineiros que vixiaban o Miño, xunto cos portugueses Francisco Nieto –que confesoulles que recibira 10 duros pola viaxe a Cotobade coa munición– e do xefe guerrilleiro miguelista miñoto Tomás Quingostas –bandoleiro latro-faccioso para as autoridades liberais españolas e portuguesas, lendario heroe popular miguelista para un apreciable sector da poboación miñota–. Pouco despois, a información aportada por Manuel Rodríguez foi confirmada por un confidente ao subdelegado da policía de Tui, engadindo a implicación no tráfico ilícito da munición doutros coñecidos carlistas da parroquia de Sela, José María Núñez e o cura ecónomo Manuel Francisco Alonso. De feito, Núñez xa pasara con barcas a Portugal a estudantes chegados de Santiago para incorporarse á facción e Alonso ocultara na casa dun veciño de Sela a un misterioso personaxe ao que perseguía a tropa dende Tui e que vestía capa azul e chaqueta de pel e axudouno a pasar a Portugal adonde ía visitalo a miúdo. É moi probable que o descoñecido fora Gorostidi pois o confidente asegurou que o relixioso vasco estivo polos pobos *catequizando a los curas, clérigos y otros* e Manuel Francisco Alonso e José María Núñez buscábanlle casas onde se ocultaba⁵¹. A maiores, e síntoma da inseguridade da zona, o informante aconsellaba que as armas dos milicianos urbanos das parroquias situadas de Filgueira ata Vide mellor era depositalas nun lugar seguro e non nas súas casas.

Noutra orde de cousas, tampouco se descoidou o financiamento do alzamento a nivel local. O directorio lexitimista entregaba a persoas de fiúza cartos procedentes de diversas fontes dos que quedan varios rexistros. Por exemplo, o cóengo cardeal confesou que recibira por man do referido ecónomo de Oca, Francisco Tallón, *ciento y tantos miles reales*; outra cantidade a entregou o fámulo do Collexio Fonseca Antonio Rey que remitía o capitán Elizalbe, cuñado do arcediago

tía, unhas veces, con calzas brancas e outras con pantalón e chaqueta de pano gris feito co vestiario de cando fora realista trae ás veces gorra e outras chapeu con zapatos.

⁵¹ AHUS, FCBC, CGG, procesos 1835, proceso núm. 188. Causa formada de oficio y por comisión del Sr. Subdelegado de Policía de Tuy sobre haberse transportado cargas de cartuchos de Portugal para los facciosos por la Barca de Mourentán (inclúe causa contra Juan Manuel Pérez de Arbo e Manuel Rodríguez de Cabeiras na que se incorpora unha comunicación do subdelegado da policía de Tui ao Goberno Civil de Pontevedra).

de Luou, dende A Garda; 7.000 reais con 1.000 cartuchos estarían en poder de González y Ramos que vivía en Deza⁵²...

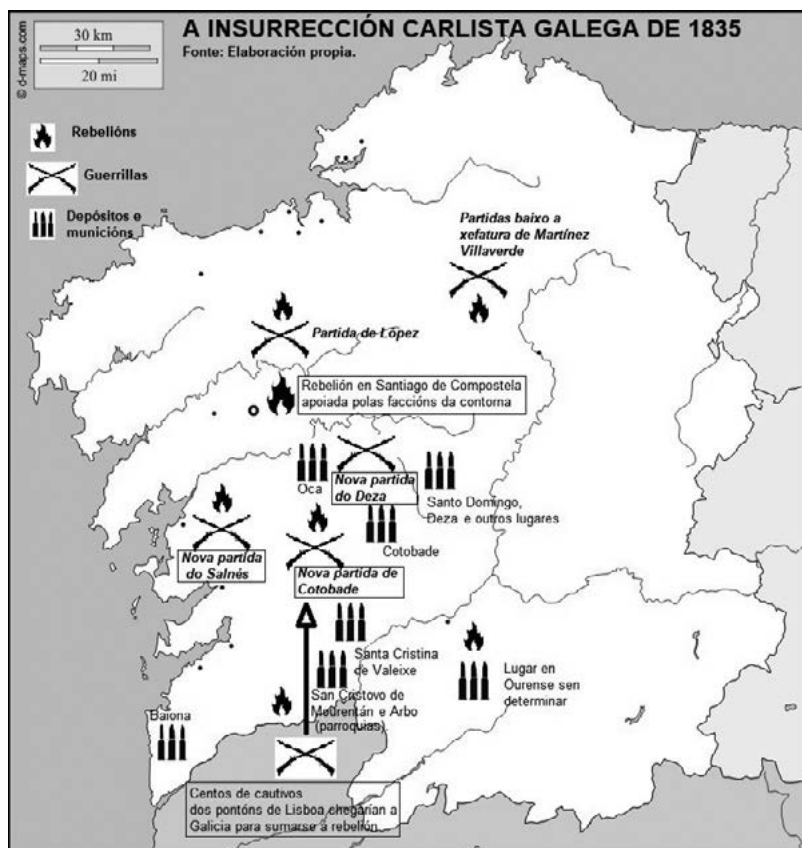

Figura 1. Mapa dos depósitos de armamento e guerrillas carlistas previstas na insurrección de 1835.

O derradeiro gran eido no que Gorostidi traballou arreo foi no fomento de novas faccións. Para iso, el e Francisco Losada contactaron con exoficiais do desaparecido corpo de Voluntarios Realistas. Entre os resultados desta iniciativa atopamos a creación dunha facción no val do Salnés. O xefe da partida, José Martínez Ponte Andrade, natural de Santa María de Paradela no municipio de Meis, tiña unha lustrosa folla de servizos como capitán e segundo comandante do Batallón de Realistas de Arousa ás ordes do cambadés Antonio Solla –ambos

⁵² AHUS, FCBC, CGG, Mazo 1835, carpeta núm. 208, Orden público, fusilamiento de Gorostidi. Extracto declaración Gorostidi, pregunta núm. 11.

oficiais eran, en palabras do comandante da Compañía de Urbanos de Vilanova de Arousa Juan Goday, *predilectos del señor Eguía*⁵³. Fugado do Real Cárcere de Santiago, Ponte Andrade converteuse no promotor da facción do Salnés contando coa axuda do párroco de Paradela Juan Ramón Magariños –que sería o seu lugartenente– e do párroco de Leiro Miguel Muíños e sendo tamén esencial a achega de armas e cartos dun vello coñecido de Gorostidi, o cura de Arca Andrés Díaz y Rodríguez⁵⁴. Ademais, claro está, chegaron axuda e instrucións do directorio carlista galaico para coordinar os pasos a seguir –na casa de Magariños acharon listaxes de comprometidos e unha carta do coronel cardeal que confirmaba o seu apoio á formación da partida⁵⁵–.

A do Salnés non foi a única formación guerrilleira que debía entrar en xogo ao grito de rebelión. Estaba prevista a entrada en combate dalgunha máis ex novo como a que tiña que alzar Ramón Antonio Varela no Deza⁵⁶ mais a iniciativa non se materializou. Se cadra para estimular aos remisos, o relixioso de Albistur non dubidou en asumir a xefatura persoal dunha facción levantada en Cotobade, municipio próximo tanto ás terras de Tabeirós, Terra de Montes –onde un apreciable sector do clero e a poboación simpatizaba co lexitimismo– como ao val do Salnés onde podería enlazar cos grupos guerrilleiros de Martínez Ponte Andrade, Ramón Antonio Varela ou Antonio María López para achegarse á desexada Santiago de Compostela.

En síntese, a arquitectura da insurrección de 1835⁵⁷, na que Francisco María de Gorostidi foi un dos seus principais actores, foi un proxecto temerario e dependente de multitude de factores e vontades dubidosas, mais non de imposible execución. O sinal para o comezo sería a saída dos cregos portando cruces polas rúas ao toque de campañas *diciendo que se acaba la Religión*⁵⁸. Os adeptos de don Carlos aproveitarían o rebumbio para canalizar os ánimos contra as autoridades liberais que, debido a aparición de novas faccións e a irrupción dos centenaes de carlistas fugados de Lisboa, terían menos guarnecida a cidade do Apóstolo

⁵³ AHUS, FCBC, CGG, procesos 1835, proceso núm. 169. Causa formada contra los curas párrocos D. José Albarellos de Santa Marina de Carracedo, D. Miguel Ares Cuervo de San Julián de Romay, D. Joaquín Fernández de S. Andrés de Cures, D. Miguel Muíños de San Juan de Leiro, D. Vicente Ramón Torrado de San Esteban de Tremoedo y el e S. Miguel de Deiro como sospechosos en relación con la facción del Valle de Salnés. Oficio da alcaldía de Cambados.

⁵⁴ AHUS, FCBC, CGG, Mazo 1835. Oficio del gobernador civil de Pontevedra Pedro Mª Fernández Villaverde al Secretario de Estado y del Interior, Pontevedra 16 de mayo de 1835.

⁵⁵ Íd. Informe rexistros nas vivendas de Martínez Ponte Andrade e o cura de Paradela.

⁵⁶ AHUS, FCBC, CGG, Mazo 1835, carpeta núm. 208. Orden público, fusilamiento de Gorostidi. Extracto da carta enviada por Gorostidi ao Sr. Comandante de Deza D. Ramón Varela, 18 de mayo de 1835. É probable que tamén se contara co concurso de grupos guerrilleiros na zona do Baixo Miño, O Condado, Ourense...

⁵⁷ V. Figura 1.

⁵⁸ AHUS, FCBC, Fiscalía Militar, el fiscal Isaac Pedro Sanmartín al Sr. Comandante General de esta Provincia de Santiago, 17 de mayo de 1836.

que podería caer baixo control dos insurrectos. Ao tempo, desencadearíase unha reacción en cadea noutros puntos –Ourense, Lugo, sur da provincia de Pontevedra...– que serviría, alomenos, para que se decantasen os dubidosos en tomar as armas por Carlos V e acadar a devecida conflagración xeneralizada.

O ACIAGO ABRIL DE 1835

O éxito do plan carlista dependía, amais das fallas propias que non eran poucas, da fortaleza do inimigo que, a fe, amosouse implacábel. O capitán xeneral de Galicia Pablo Morillo dispoñía na súa xurisdición dun eficaz servizo de información xenerosamente remunerado, mais tamén a rede espionaxe liberal no resto de España e Portugal prestoulle unha axuda indispensábel para, entre outras cousas, seguir de preto os movementos en Lisboa do barón de Kerveno na organización da evasión dos presos dos barcos-prisións ancorados no esteiro do Texo. Foi así como un destacamento de lanceiros da escolta de Morillo –especialmente enviados para o efecto– detivo en Tui ao astroso barón galo, apenas chegado de Portugal, simulando ser un tratante de gando. E o que era aínda peor, aprehendeu a súa equipaxe⁵⁹. Conta Morillo que cando interrogou na Coruña ao francés *guardó profundo silencio sobre sus cómplices, lo que no obstante ha sido un bien pues ha evitado más desgracias*⁶⁰. En troques, Clabat non puido evitar o infortunio de seu cando o capitán xeneral resgou cun canivete o coiro da súa maleta e o forro dun libro que agochaban papeis en branco asinados por Carlos V⁶¹. Por se non abundase, o barón tiña pendente unha sentenza de morte en Francia por loitar nas bandeiras da duquesa de Berry que o goberno español mandou cumprir⁶².

O desventurado barón de Kerveno –tamén coñecido como coronel Mortier– morreu fusilado no campo da Estrada da Coruña o 15 de abril, Mércores Santo, de 1835. A súa morte non só supuxo o fin do plan de evasión dos prisioneiros carlistas de Lisboa, senón tamén deixou un sensible baleiro na dirección militar da insurrección xa que Vicente González Moreno finalmente quedou na fronte vasco-navarra e o sondado brigadier Villanueva non se decidía. A execución do lexitimista francés supuxo o primeiro gran elo da longa cadea de atrancos acontecidos no mes de abril de 1835 que sumiu nun sombrío futuro aos plans insurreccionais.

⁵⁹ Pascasio de SEGUÍN; Bernardo Antonio LLUCH y Santiago AENLLE, “Adición a la Historia del Reino de Galicia desde el año 1800 hasta el año 1843” en *Historia general del Reino de Galicia: idea de las grandezas, excelencias e historia eterna de dicho Reino*, La Habana, Imprenta del Faro Industrial, 1847, páx. 30.

⁶⁰ Antonio RODRÍGUEZ VILLA, *El teniente general don Pablo Morillo*, vol. II, Madrid, Editorial América, 1920, páx. 257.

⁶¹ SEGUÍN; LLUCH y AENLLE, *Historia general del Reino de Galicia...*, páx. 30.

⁶² VALLES, *Un capítulo...*, páx. 114.

Xosé Ramón Barreiro pregúntase o motivo polo que a Xunta Governativa carlista galega, nomeada o 26 de marzo, non se chegou a constituír⁶³. Achamos que a resposta non é outra que a dilixente represión liberal que escabezou a cúpula do lexitimismo galego de vez, causándolle outro serio revés: o arcebispo Rafael de Vélez marchou, o 24 de abril de 1835, ó desterro en Mahón na goleta Belona⁶⁴ e Grimarest máis Ramón Pedrosa sufriron deportación ás Marianas e Filipinas. Só puideron eludir a detención o marqués de Bóveda de Limia (estaba fóra de Galicia), o arcediogo de Melide (levaba meses na facción) e Xosé Arias Teijeiro Correa (que puido fuxir a Navarra).

En consecuencia, Gorostidi, en calidade de lugartenente do desaparecido barón de Kerveno, atopouse só á fronte da dirección militar da rebelión. Que facer? Continuar? Fuxir a Navarra ou Portugal? Unirse a unha facción galega? Entregarse ao inimigo coa esperanza de salvar a vida?... O coronel cardeal non se apouvgou e resolveu continuar co planeado. Quizabes lembrou o seu pasado nas guerrillas realistas de Guipúscoa, cando arrostrou canto empezo atopou ata saborear a vitoria, e ponderou que, agora, a situación non era moito peor. Mais a testalana realidade axiña amosou que as súas esperanzas eran vas. Os primeiros atrancos preludiaban o desastre que estaba por chegar nese aciago mes de abril.

Ramón Antonio Varela, Comandante do Deza *in pectore*, comprometérase a dar o berro de rebelión⁶⁵. Ante a ausencia de novas, Gorostidi oficioulle o 20 de abril unha comunicación reprochando a súa inacción. Advertíalle que *la denegación de presentarse a tan justo y obligatorio servicio, serán a su tiempo elevadas a los pies del Trono para que dicte el castigo que se merece*, emprazando a Varela para que o 28 de abril acudise á Franqueira, lugar onde se atopaba o asinante en calidade de Comandante Xeral de Galicia⁶⁶ –que previamente concordara con Martínez Ponte Andrade reunir, o 26 de abril, a facción do Salnés coa de Coto-bade–. Varela non acudiu a cita, comunicou que o faría máis tarde. Non foi o único en faltar á palabra. Tamén incumpriron co seu compromiso o cura de Arca, Paseiro, Falcón, Barreiro, Barcelona, Martínez, Puga, o párroco de Masendo, o arcipreste de Tabeirós, o párroco de Santa Cruz de Ribadulla, o de Reyo, o de S.

⁶³ BARREIRO FERNÁNDEZ, *O carlismo...*, páx. 104-105.

⁶⁴ ARCHIVO CATEDRAL DE SANTIAGO DE COMPOSTELA (en adiante ACS), Actas Capitulares, Libro 71° (1834-1837), signatura IG 600. Cabildo de 5 de mayo de 1835. Sr. Arzobispo.

⁶⁵ Ramón Antonio Varela, coñecido como o barón de Montemar, estivera á fronte dos Voluntarios Realistas de Deza. Xosé Ramón BARREIRO FERNÁNDEZ, *Liberales y absolutistas en Galicia*, Vigo, Edicións Xerais de Galicia, 1982, páx.74.

⁶⁶ AHUS, FCBC, CGG, Mazo 1835, carpeta núm. 208, Orden público, fusilamiento de Gorostidi. Extracto de la declaración de D. Francisco María Gorostidi, caudillo fusilado en esta ciudad en 16 del actual, Comunicación Real Reservada.

Salvador de Meis, o presbítero Antonio Álvarez, o párroco de Santa Cristina de Vinseiro, Antonio Leira señor da casa de Correáns⁶⁷...

Non foron mellor as cousas cos que mantiveron a súa palabra. Como quedou apuntado supra, Martínez Ponte Andrade acordou unir os seus homes cos de Gorostidi para formar un continxente maior co que afogoeirar os ánimos dos remisos e defenderse con máis garantías das forzas gobernamentais. O día fixado para o encontro foi o domingo 26 de abril no monte Acibal de Moraña; dous días despois agardaban reunirse con Ramón Antonio Varela na Franqueira. De madrugada, Ponte Andrade, convocou na súa casa a 14 voluntarios entre os que estaban Rosendo Abuín, presbítero de San Xoán de Leiro; Andrés Rey Santos Buceta e Antonio Muíños de San Vicente de Nogueira; Francisco Poladura e Manuel Ozores de San Xulián de Romay; José Buceta, alcumado o fillo do Santo de Brialllos; o presbítero Juan Ramón Magariños, cura párroco de Santa María de Paradela; o serrador Juan de Chaves; o seu cuñado Juan Cabanelas da parroquia de Leiro; o ferreiro de Paradela Francisco de Portas e José Míguez, alcumado o Zoqueiro, de Paradela. Antes de saír da casa, recibiron cartos, armas, dúas pedras de chispa, dous paquetes de cartuchos embalados á maioría e ao resto un paquete e medio, levando máis munición en dous macutos. Logo, partiron por Brialllos cara o monte Acibal, mais non viron en ningures á facción de Cotobade⁶⁸.

Ponte Andrade xulgo que o máis prudente era disolver o grupo, ocultar as armas nunhas penas e tentar xuntarse coa partida de Gorostidi máis tarde. Foi a súa perdición. O 30 de abril, o comandante dos urbanos de Vilagarcía de Arousa recibiu información da intención da partida do Salnés de volver a tomar as armas o 2 de maio, alertando a outros comandantes das localidades próximas –entre eles o cambadés Vicente María de Zárate y Murga, V marqués de Montesacro–. De xeito que unha forza de urbanos de Vilagarcía de Arousa, Vilaxoán, Cambados e Vilanova, comezou a deter guerrilleiros e colaboradores e a rexistrar as súas vivendas. De pouco serviulle a Ponte Andrade facer fogo contra o cabo primeiro Nicolás Losada cando os urbanos presentáronse na súa casa⁶⁹. Unha vez reducido, no rexistro da vivenda atoparon caixóns de pólvora, diverso material de guerra e documentación que implicaba ao seu segundo, o cura de Paradela Xoán Ramón Magariños, e a Gorostidi –cunha carta autógrafa deste último na que libraba 6.000

⁶⁷ AHUS, FCBC, CGG, Mazo 1835, carpeta núm. 208, Orden público, fusilamiento de Gorostidi. Extracto de la declaración de D. Francisco María Gorostidi, caudillo fusilado en esta ciudad en 16 del actual, Pregunta 5ª.

⁶⁸ AHUS, FCBC, CGG, procesos 1835, proceso núm. 169. Causa formada contra los curas párrocos D. José Albarelos de Santa Marina de Carracedo, D. Miguel Ares Cuervo de San Julián de Romay, D. Joaquín Fernández de S. Andrés de Cures, D. Miguel Muíños de San Juan de Leiro, D. Vicente Ramón Torrado de San Esteban de Tremoedo y el de S. Miguel de Deiro como sospechosos en relación con la facción del Valle de Salnés. Declaración de Ángel Galáns.

⁶⁹ *Gaceta de Madrid*, 137 (17-05-1835), pág. 547.

reais para cananas⁷⁰— máis un fragmento dunha listaxe de comprometidos coa facción. Pouco tempo despois, Xosé Martínez Ponte Andrade e Xoán Ramón Magariños sufrían a pena de fusilamento en Pontevedra e a partida do Salnés quedaba neutralizada case sen tempo de entrar en acción.

O FINAL DUNHA VONTADE INQUEBRANTABLE

As defeccións, detencións, desterros e execucións do mes de abril marcaron o fado de Gorostidi. Un exemplo do seu anguriente illamento está no contido dun oficio do Comisionado Rexio, asinado o 4 de maio en Cotobade, dirixido a Ramón Varela no que Losada comunicáballe o castigo que recibiría por non comparecer o 20 de abril para poñerse ás ordes do coronel cardeal e comandante xeral de Galicia⁷¹. Coas columnas converxendo sobre as terras de Tabeirós-Terra de Montes na busca da facción cotobadesa, o cóengo comezou unha errática fuxida cos seus voluntarios —entre eles, os capitáns Zabalza e Reguera, o cura de Santiago de Loureiro, o médico Benito María San Román,...—. Pouco puido facer para eludir o movemento combinado da cabalería e infantería de Voluntarios de Santiago do alférez Ramón Acevedo; dos granadeiros do Provincial de Lugo ao mando do tenente Casanova; dos urbanos de Pontevedra, Vilagarcía, Caldas e Tabeirós e inda dunha columna máis chegada de Ribadavia baixo a xefatura de Carlos Moure⁷². O 13 de maio as forzas do goberno localizaron e atacaron á partida do coronel cardeal no monte da Cabana e a capela de San Sebastián⁷³ —pensamos que debe tratarse da elevación coñecida hoxe por monte de San Sebastián de Meda, na parroquia de Moalde, concello de Silleda, pois alí hai unha ermida adicada a San Sebastián e preto está un lugar chamado Cabana—.

Comezaba unha persecución de varias horas con esporádicos e briosos enfrontamentos nos que os carlistas deixaron un regueiro de mortos, feridos, prisioneiros e bagaxes. Na loita xogou un papel decisivo a cabalería do alférez Acevedo *acuchillando denodadamente a los forajidos que han sabido también batirse desesperadamente*⁷⁴. Ao facerse noite, os xinetes de Acevedo e os granadeiros de Casanova deixaron o remate da batida á partida de Ribadavia. Ás 21 horas ambos oficiais comunicaban que a desfeita da facción Gorostidi era absoluta

⁷⁰ *El Eco del Comercio*, 396 (31-05-1835), páx. 4.

⁷¹ AHUS, FCBC, CGG, Mazo 1835, carpeta núm. 208, Orden público, fusilamento de Gorostidi. Comunicación Real Reservada. Comandancia General de Galicia, Campos de Cotobade 4 de mayo de 1835. Francisco Losada y Somoza, dirigida a D. Ramón Varela.

⁷² AHUS, FCBC, CGG, Mazo 1835. Oficio del gobernador civil de Pontevedra Pedro M.ª Fernández Villaverde al Secretario de Estado y del Interior, Pontevedra 16 de mayo de 1835.

⁷³ AHUS, FCBC, CGG, Mazo 1835. Copia parte del alférez Ramón Acevedo al Comandante General de Santiago Francisco Sanjuanena, Estrada, diez y media de la noche del 13 de mayo de 1835.

⁷⁴ AHUS, FCBC, CGG, Mazo 1835. Copia oficio de Gobernador Civil de Pontevedra Pedro María Fernández Villaverde a Comandante General de la Provincia, Pontevedra, 14 de mayo de 1835.

estando no seu poder o cabalo, armas, equipaxe, papeis, diferentes capas e outros efectos do xefe. A decisión de Acevedo e Casanova de abandonar a persecución foi branco das críticas de Moreda, comandante xeral da provincia de Tui, que censurou que non continuasen acosando aos carlistas *sin dejarles un momento hasta su exterminio*⁷⁵. Emporiso, o triunfo cristino foi esmagador co resultado da captura do cóengo e nove guerrilleiros; a morte doutros sete e varios feridos, entre eles *el sanguinario cura de Loureiro* e apañando 30 fusís, varias carabinas, sables, pistolas, cabalos e outros efectos⁷⁶ –polo que é posible estimar que a partida de Cotobade estaba formada por uns 40-50 homes dos que a metade puideron fuxir–.

O avogado asturiano Pedro María Fernández Villaverde, gobernador civil de Pontevedra, informaba exultante da vitoria das armas do goberno que afastaba o perigo dun conflito xeral en Galicia. Aínda máis, cunha retórica triunfal, facía fíncapé no rol fundamental desempeñado pola veciñanza⁷⁷:

Los pueblos del tránsito y los inmediatos al sitio de la derrota correspondieron celosísimos a las disposiciones adoptadas para su exterminio. En lo general, ostentaron el buen sentido de que se hallan animados, espiondo y ojeando a los facciosos y dirigiendo la tropa de una manera admirable; pues parece inconcebible el entusiasmo que han manifestado precisamente en las montañas donde los forajidos creían encontrar abrigo.

Consideramos que é unha visión demasiado optimista e interesada do sentir xeral do pobo tabeirense. Non se pode negar que houbera moitos veciños de ideas liberais ou simplemente adictos aos poderes instituídos (calquera que estes fosen) mais tampouco que nas bisbarras de Tabeirós-Terra de Montes e Deza eran moitos os que simpatizaban co carlismo –outra cousa era que estiveran dispostos a arriscar a vida para botarse ao monte–. Tampouco parece lembrar o gobernador civil algún dato que matiza a súa opinión cando gaba a actitude da poboación local:

Es tal el buen espíritu de los pueblos que hallándose sin armas los naturales hasta con piedras persiguen y aprehenden a los facciosos como ha sucedido en Cuntis. Hoy mismo he recibido avisos de que

⁷⁵ AHUS, FCBC, CGG, Mazo 1835. Oficio del Comandante General de la Provincia de Tuy al Gobernador Civil de esta provincia, 15 de mayo de 1835.

⁷⁶ AHUS, FCBC, CGG, Mazo 1835. Parte del teniente Casanova al Comandante General de Santiago Francisco Sanjuanena, 13 de mayo de 1835.

⁷⁷ AHUS, FCBC, CGG, Mazo 1835. Oficio del gobernador civil de Pontevedra Pedro M.ª Fernández Villaverde al Secretario de Estado y del Interior, Pontevedra 16 de mayo de 1835.

los paisanos en su ojeo habían cogido a varios en Trasdeza y Tabeirós. Proyectaron sublevar los pueblos y la provincia se insurreccionó contra ellos.

Dicimos isto porque había moitos veciños que simplemente colaboraban na represión do carlismo polos cartos ou polo medo ás represalias gobernamentais. Así, no caso da batida da facción gorostidiana, a *Gaceta de Madrid* publicou un parte do comandante xeral de Santiago, Francisco Sanjuanena⁷⁸, cunhas reveladoras liñas que poñen en corentena a idílica idea dunha veciñanza facendo causa común en bloque coas autoridades liberais por cuestións estritamente ideolóxicas, amosando outras variables como a obriga de colaborar coas forzas gobernamentais a troco de obter unha recompensa ou o dereito á rapina dos despoixos dos vencidos:

Y a las justicias del mismo para que hagan salir sus domiciliarios al ojeo, en persecución de los dispersos; en concepto que cuanto les aprehendan será para los mismos, sin perjuicio de una buena recompensa pecuniaria con que gratificaré a los que cojan algún faccioso, armas, caballos, papeles interesantes u otra cosa que lo sea.

Volvendo Gorostidi, aínda que nun primeiro momento puido fuxir logo da refrega, o segundo comandante dos urbanos de Tabeirós, Fernando López, non tardou en atopalo oculto nun campo de centeo⁷⁹. Por este prezado servizo Fernández Villaverde recomendou a cruz de Isabel II para os urbanos e unha distinción para o seu comandante Esteban Manuel Otero –avogado e señor do Pazo da Mota– e para o alcalde maior Cristóbal Sánchez⁸⁰. Os carlistas tampouco esqueceron a contribución desta unidade na derrota e morte do xefe Gorostidi e, polo menos, outros 14 guerrilleiros. Pouco tempo despois, o xefe López volverá á Estrada para vingalos buscando a Otero, responsable da formación do corpo de Urbanos de Tabeirós aos que uniformara e tamén pagaba do seu peto aos confidentes⁸¹.

Por outra banda, cando Francisco Sanjuanena recibiu a nova da captura de Gorostidi xa decidira a súa sorte. Só hai que ler a comunicación, tallante e de

⁷⁸ *Gaceta de Madrid*, 148 (28-05-1835), páx. 591.

⁷⁹ BARREIRO FERNÁNDEZ, *O carlismo...*, páx. 88.

⁸⁰ AHUS, FCBC, CGG, Mazo 1835. Oficio del Comandante General de Santiago Francisco Sanjuanena al CGG, Santiago, 15 de mayo de 1835.

⁸¹ E non será a última vez que López apareza no Pazo da Mota na busca de Esteban Manuel Otero, v. José Manuel BÉRTOLO BALLESTEROS, “Pazo da Mota”, *A Estrada: miscelánea histórica e cultural*, 15 (2012), páxs. 292-293.

compracencia vingativa, remitida ao seu superior Morillo, na que se congratula do destino que lle esperaba ao relixioso a quen *luego de que llegue se le tomará una declaración y será puesto en capilla para ser fusilado el día de mañana con los demás prisioneros cogidos con las armas en la mano y oportunamente dará a V. E. el parte circunstanciado de tan feliz acontecimiento*⁸². Así foi. O 16 de maio, unha vez en Santiago, os acontecementos precipítanse. No interrogatorio, Gorostidi confesou o plan de rebelión e recoñeceu moitos dos documentos apre-hendidos⁸³. A determinación de Sanjuanena para executar ao eclesiástico mobilizou aos seus compañeiros do cabido que acordaron nomear ao maxistral, penitenciario, doutoral e ao cóngo Benito Forcelledo para que fixeran todo o posible en favor do reo *y más que sea necesario*⁸⁴. Todo foi en balde. Nin houbo proceso –Sanjuanena só quería de Gorostidi *tomar una amplia declaración y despacharlo a la eternidad sin más proceso y si esto no le gusta al gobierno que me quiten del puesto pues no se hacerlo mejor y ellos que pasteleen*⁸⁵– nin houbo tempo a que Morillo ou o goberno puidesen contemporizar, se é que estaban dispostos a facelo. Tampouco atendeu o gobernador militar de Santiago ás súplicas dos representantes do cabido que volveu a reunirse na tarde do mesmo día 16 para constatar o fracaso das xestións con Sanjuanena que só consentiu a dispoñer do cadáver logo da execución e organizar as exequias e tocar a vacante acostumadas a un relixioso do seu rango⁸⁶

Ás seis da tarde do 16 de maio de 1836 á beira do río Sarela, coñecido como o río dos Sapos, fusilaban a Francisco María de Gorostidi, ao médico da facción Benito María San Román e outros tres guerrilleiros⁸⁷ –Andrés Midón, Jacobo Freire e Lorenzo Suárez–. Case un século despois, o polígrafo carlista José María Moar publicaba a partida de defunción do coronel cardeal, convertido xa en figura sobranceira do martiroloxio lexitimista. Nela podemos ler que o portaestandarte do carlismo galego non estivo só no seu derradeiro viaxe terreal dende o lugar da execución sumaria ata o camposanto de San Miguel dos Agros. O seu corpo sen vida chegou ao camposanto de San Miguel dos Agros na compañía do sancristán Benito Gómez que, portando unha cruz, antecedía a un séquito de sacerdotes con

⁸² AHUS, FCBC, CGG, Mazo 1835. Oficio del Comandante General de Santiago Francisco Sanjuanena al CGG, Santiago, 15 de mayo de 1835.

⁸³ AHUS, FCBC, CGG, Mazo 1835, carpeta núm. 208, Orden público, fusilamiento de Gorostidi. Oficio reservado del Comandante General de Santiago Francisco Sanjuanena al CGG, Santiago, 18 de mayo de 1835.

⁸⁴ ACS, Actas Capitulares, Libro 71º (1834-1837), signatura IG 600. Sacristía de 16 de mayo de 1835.

⁸⁵ AHUS, FCBC, CGG, Mazo 1835, carpeta núm. 208, Orden público, fusilamiento de Gorostidi. Oficio de Sanjuanena a Capitán General de Galicia.

⁸⁶ Unhas exequias das que se conservan as contas, v. Apéndice documental núm. 2.

⁸⁷ AHUS, FCBC, CGG, Mazo 1835. Oficio del Comandante General de Santiago Francisco Sanjuanena al CGG, Santiago, 17 de mayo de 1835.

sobrepeliz baixo a presidencia dun crego con capa pluvial e aos membros da Congregación da Misericordia⁸⁸.

CONCLUSIÓN

O funesto final da sublevación carlista galaica de 1835 non rematou coa execución de Francisco María de Gorostidi. A vaga represiva continuou nos meses seguintes con máis execucións e detencións⁸⁹ ata o punto de habilitarse novos recintos carcerarios como o covento de Santo Domingo en Santiago⁹⁰ xa que a *horrorosa complicación y planes que había para poner a Galicia en combustión* encheu as prisións de Pontevedra e Santiago. Lamentablemente, polo momento, non se atopou a declaración orixinal de Gorostidi nin os seus papeis que formaban parte da instrución procesal do que ás autoridades nomearon “Causa Gorostidiana”. Emporiso, os numerosos ramais abertos para depurar responsabilidades conteñen copias de extractos parciais da declaración en capela do cóengo e dos seus documentos cos que podemos seguir as súas pegadas e coñecer a vasta rede de contactos que o carlismo galaico dispuxo para o seu ambicioso plan de insurrección co que pretendía dar un envorco á guerra nesta terra. Grazas a esta documentación, xunto con outras fontes aquí aportadas, sabemos que foi un plan coidadosamente trazado con ligazóns coa corte de Carlos V e con Portugal na que participaron, con maior ou menor fortuna e compromiso, figuras de relevante posición.

Por outra banda, aínda que o fracaso de 1835 foi moi severo para o carlismo galego, nin moito menos foi definitivo. Unha mostra deste aserto é que a defenestrada Xunta Governativa decretada en marzo foi axiña substituída no mes de maio por outra. Con este xesto, quedaba claro que Carlos V non estaba disposto a renunciar a Galicia. O soberano carlino e os seus conselleiros –non poucos deles galegos de recoñecido peso– continuaron promovendo iniciativas para acadar a conflagración xeneralizada no Finis Terrae hispano en apoio da súa hoste galaica que, namentres, perseveraba na loita guerrilleira.

⁸⁸ José María MOAR, “Páginas de Gloria. Fondos y registro de documentos para historiar la guerra carlista de los siete años en Galicia”, *El Correo de Galicia*, 5460 (04-04-1919), páx. 1.

⁸⁹ Para consultar algunhas das declaracións destes presos v. María Jesusa FERNÁNDEZ BASCUAS, “Carlistas e liberais en terras estradenses. A derradeira batalla do caudillo Gorostidi”, *A Estrada: miscelánea histórica e cultural*, 9 (2006), páx. 280-283.

⁹⁰ AHUS, FCBC, CGG, Mazo 1835. Oficio de CGG a Secretario de Estado y del Despacho de Gracia y Justicia, Coruña 3 de junio de 1835.

APÉNDICE DOCUMENTAL

1

Táboa 1. Carlistas galegos identificados implicados na insurrección de 1835*

MILITARES, GUERRILLEIROS CARLISTAS E/OU EX-VOLUNTARIOS REALISTAS		
Nome	Grao	Lugar de orixe ou residencia
Juan Villanueva	Brigadier	
Antonio García Reguera	Tenente infantería	Melide
Mariano Paseiro Losada	Tenente infantería	Escuadra
Tomás Zabalza	Capitán de infantería	
Antonio López Falcón	Cabo do Resguardo	Santiago de Compostela
Juan Ramón Barreiro	Capitán de infantería fugado, ex-comandante dos Voluntarios Realistas de Boimorto	Boimorto
Manuel Puga	Subtenente	Gomesende
Clemente Ilzarbe	Oficial retirado	Santiago de Compostela
Ramón Varela, barón de Montemar	Ex-comandante Voluntarios Realistas de Deza	Deza
Antonio María López	Xefe facción, ex-tenente de Voluntarios Realistas da Mota	Santo Estevo do Campo, Arzúa
José Martínez Ponte Andrade	Xefe facción do Salnés, ex-segundo comandante Batallón Realistas de Arousa	Santa María de Paradela, Meis
Francisco Xavier Martínez (fillo do coronel Martínez)	Capitán graduado e axudante maior de infantería	Baiona
Relixiosos		
Rafael de Vélez	Arcebispo	Santiago de Compostela
Ventura Castañeda	Cóengo secretario arcebispo	Santiago de Compostela
Andrés Acuña	Deán	Santiago de Compostela
Juan Pedro Romero	Maxistral	Santiago de Compostela
José Estanga	Cóengo- Prior (segundo acta capitular 71ª)	Santiago de Compostela
Ramón Malpica	Cóengo	Santiago de Compostela
Manuel del Río Mondragón	Reitor Colexio San Clemente	Santiago de Compostela
Ramón Vázquez de San Antonio	Padre Presidente Madres Mercedarias	Santiago de Compostela
Gregorio Sabando	Arcediago	Luou
Madre Vicenta Varela	Monxa	Convento La Enseñanza, Santiago de Compostela
Manuel Rodríguez Seoane	Frade	Convento Santo Domingo de Bonaval, Santiago
Andrés Rodríguez	Párroco	Arca
[s.n.]	Párroco	Masendo
[s.n.]	Arcipreste	Tabeirós
[s.n.]	Párroco	Santa Cruz de Rivadulla

MILITARES, GUERRILLEIROS CARLISTAS E/OU EX-VOLUNTARIOS REALISTAS		
Nome	Grao	Lugar de orixe ou residencia
[s.n.]	Párroco	Reyo
[s.n.]	Párroco	San Salvador de Meis
Antonio Álvarez	Presbítero	Tabeirós
Juan Manuel Carbón	Párroco	Santa Cristina de Vinseiro
Francisco Tallón Tejo	Ecónomo	Santo Estevo de Oca, A Estrada
Cura de Loureiro (oficial da facción de Gorostidi)	Párroco	Loureiro
Clemente	Presbítero	
José Veloso	Párroco	San Martiño da Laxe, Moraña
Juan Ramón Magariños (facción do Salnés,)	Párroco	Santa María de Paradela, Meis
Miguel Ares Cuervo	Párroco	San Xulián de Romai, Portas
Miguel Muíños	Párroco	San Xoán de Leiro, Ribadumia
Pedro Buceta	Presbítero	San Cristovo de Briallós, Portas
Miguel García Ocampo	Presbítero	San Miguel do Campo, Campo Lameiro
Enrique Rivera Salgado	Presbítero	Santa Cristina de Valeixe, A Cañiza
José Alvarellos	Párroco	Santa Mariña de Carracedo, Caldas de Reis
Joaquín Fernández Losada	Párroco	Santo André de Cures, Boiro
Vicente Ramón Torrado	Párroco	Santo Estevo de Tremeoedo, Vilanova de Arousa
[s.n.]	Párroco	San Miguel de Deiro
Manuel Francisco Alonso	Ecónomo	Sela, Arbo
Juan Álvarez	Párroco	Chan, Arbo
Manuel Cerdeira(s)	Vice-cura	Sar
Francisco Paz	Presbítero	
Outras profesións ou ocupación descoñecida		
Antonio Barcelona	Comerciante	Tui
Eugenio Soto		Baiona
Juan Antonio Alonso		Baiona
Juan Silva		Baiona
Agustín Silva		Baiona
Antonio Leira y Pardo	Señor da casa de Correáns	Santa Cristina de Vinseiro
Adán (tiña un fillo na facción)		Cotobade
González y Ramos		Deza
Ramón González		Trasdeza
Joaquín Puga	Morgado do Couto	Santa María de Arbo
José María Núñez		Sela, Arbo
Juan Manuel Pérez		Arbo

MILITARES, GUERRILLEIROS CARLISTAS E/OU EX-VOLUNTARIOS REALISTAS		
Nome	Grao	Lugar de orixe ou residencia
Antonio Rey	Fámulo do Colexio Fonseca	Santiago de Compostela
Francisco Midón (facción Gorostidi)		Sar, Santiago
Andrés Midón (facción Gorostidi)		Sar, Santiago
Lorenzo Suárez (facción Gorostidi)		San Miguel dos Agros, Santiago
Jacobo Freire (facción Gorostidi)	ex-sarxento	San Miguel dos Agros
Benito María San Román (facción Gorostidi)	Médico	Provincia de Tui
Juan Varela Sotomayor y Gómez (facción Gorostidi)	estudante	Rúa dos Loureiros, Santiago de Compostela
José Goyanes Ramos (facción Gorostidi)		Parroquia de San Xoán, Santiago de Compostela
Antonio Lasquíbar (sobriño de Gorostidi)		Santiago de Compostela
Cañal (posiblemente sexa Francisco Rocés del Cañal Vigil)		
“Joven” López		
Manuel Iglesias		
Benito Ramón		

* Non é unha listaxe definitiva. Están incluídos os membros e colaboradores da facción do Salnés e a facción de Cotobade. Non están incluídos axentes carlistas doutras orixes (Barón de Kerveno, Vicente González Moreno,...).

Fontes: AHUS-FCBC; AHDS e José COUSELO BOUZAS, *Fray Rafael de Vélez y el Seminario de Santiago*, vol. II, Santiago de Compostela, Tipografía del Seminario C. Central, 1928

2

GASTOS DE ENTIERRO Y HONRAS DEL SR. CARDENAL GOROSTIDI⁹¹

– A las 4 comunidades.....	572
– Al guarda por avisarlas.....	8
– A la fábrica por la caja	70
– Al párroco por sus servicios.....	266
– Para repartir de intérpretes en los 3 actos	441,6
– A los 4 sacerdotes que portaron el cadáver	144

⁹¹ ACS, Guerra de la Independencia. Guerra Carlista (1808-1837), signatura IG 409. Gastos del Entierro del Cardenal Gorostidi fusilado en Santiago, 1835.

– A los 12 sacerdotes que le oficiaron y acompañaron con pellizas hasta el cementerio	72
– Por abrir la sepultura	28
– Por el hábito, propina del sacristán de San Miguel y gastos particulares de misericordia.....	92
– Al cerero por 55 libras de cera amarilla consumida en los actos del entierro y honras, incluso el desfalco de 16 hachas que acompañaron al cadáver hasta el cementerio	495
– A 6 eccos. Que tomaron hacha en dicho oficio	36
– A la cofradía de la Concepción por un acto	100
– A la fábrica de la misma por la cera que pone	55
– Al sacristán de ídem	6
– Al campanero	16
– A los guardas	8
– A los portadores de la cera en el entierro y para los actos	10
– Al cap. de int. Por su trabajo	80
	2.499,6

GASTOS DEL ENTIERRO DEL SR. CARDENAL A 16 DE MAYO DE 1835

A los cuatro señores sacerdotes que lo condujeron desde el río de los Sapos a S. Miguel y enseguida al Campo Santo de Pastoriza por la mucha distancia a 36.....	144
A seis señores sacerdotes a 6	36
Sepulturero	20
Gastos.....	46
Sacristán.....	24
	270 reales

Como encargado doy la presente que firmo Santiago Mayo 17 de 1835, Benito Gómez Rioboo

Por abrir la sepultura en el cementerio de S. Francisco	8
Hábito.....	22

BIBLIOGRAFÍA

- Arrillaga, Joaquín de, *et al.*, *Relación histórica de las operaciones militares del cuerpo de guipúzcoanos realistas acaudillados por el presbítero coronel D. Francisco María de Gorostidi desde su formación en defensa de su Religión y su Rey hasta la suspirada libertad de S. M. y su Real Familia*, San Sebastián, Imprenta de Ignacio Ramón Baroja, 1824.
- Barón de los Valles, *Un capítulo de la Historia de Carlos V*, Madrid, Actas, 1991.
- Barreiro Fernández, Xosé Ramón, *Liberales y absolutistas en Galicia*, Vigo, Edicións Xerais de Galicia, 1982.
- Barreiro Fernández, Xosé Ramón, *O carlismo galego*, Ames, Laiovento, 2008.
- Bértolo Ballesteros, José Manuel, “Pazo da Mota”, *A Estrada: miscelánea histórica e cultural*, 15 (2012).
- Bullón de Mendoza, Alfonso, *La Primera Guerra Carlista*, Madrid, Actas, 1992.
- Comesaña Paz, Alfredo, “Gesta y tragedia. Carlistas cautivos en los pontones de Lisboa”, *Aportes. Revista de Historia Contemporánea*, vol. 33, 96 (2018).
- Comesaña Paz, Alfredo, “Armas inglesas para don Carlos: el incidente de la Express Packet”, *Hispania*, 78/260 (2018).
- Couselo Bouzas, José, *Fray Rafael de Vélez y el Seminario de Santiago*, vol. II, Santiago de Compostela, Tipografía del Seminario C. Central, 1928.
- Fernández Bascuas, María Jesusa, “Carlistas e liberais en terras estradenses. A derradeira batalla do caudillo Gorostidi”, *A Estrada: miscelánea histórica e cultural*, 9 (2006).
- Ferrer, Melchor; Tejera, Domingo y Acedo José F., *Historia del Tradicionalismo*, vol. VII, Sevilla, Ediciones Trajano, 1943.
- Llanos, Félix, *El Trienio Liberal en Guipúzcoa (1820-1823)*, San Sebastián, Universidad de Deusto, 1998 (Cuadernos Universitarios Departamento de Historia, 13).
- Moral Roncal, Antonio Manuel, *Carlos V de Borbón*, San Sebastián de los Reyes, Actas, 1999 (Colección Luis Hernando de Larramendi. Actas historia, 11).
- Pedret Casado, Paulino, “Los Canónigos Cardenales de Santiago”, *Anuario de Historia del Derecho Español*, 19 (1948-1949).
- Pirala, Antonio, *Historia de la Guerra Civil y de los partidos liberal y carlista*, vol. I, Madrid, Imprenta del Crédito Comercial, 1868.
- Rodríguez Villa, Antonio, *El teniente general don Pablo Morillo*, vol. II, Madrid, Editorial América, 1920.
- Seguín, Pascasio de; Lluch, Bernardo Antonio y Aenlle, Santiago, “Adición a la Historia del Reino de Galicia desde el año 1800 hasta el año 1843” en *Historia general del Reino de Galicia: idea de las grandezas, excelencias e historia eterna de dicho Reino*, La Habana, Imprenta del Faro Industrial, 1847, 2 vols.
- Urquijo Goitia, José Ramón, *Gobiernos y ministros españoles en la edad contemporánea*, Madrid, Consejo Superior de Investigaciones Científicas, 2008.
- Vázquez Vilanova, José Antonio, *Clero y sociedad en la Compostela del siglo XIX*, Santiago de Compostela, Instituto Padre Sarmiento de Estudios Gallegos, CSIC, 2004 (Anejos de Cuadernos de Estudios Gallegos, 23).